

lóban létező együttesnevek, idén tavasszal és nyáron valamennyit olvasni lehetett plakátokon a főváros számtalan pontján.

Nyilvánvaló, hogy ebben az utolsó csoportban sem az alak, sem a jelentés szempontjából semmiféle célzás nem történik a névjellegre, az *együttes* jelentésre, arra, hogy egyáltalán miről is van szó. A név szó szerinti és esetleg lehetséges átvitt jelentésének semmi köze nincsen sem a szövegekhez, sem a zenéhez, általában a zenekar programjához, magatartásához. Legtöbbjében érezhető a játék, a szellemi torna, a szóvicc. Néhányukban egyértelmű a nonkonformizmus, pl. a *Munkahelyi légkör*-ben, amely sokféle lehet, s a *Van Banán* is azért érdekes, mert többnyire nincs banán. Áttételesen viszont szinte mindegyik elutasító jellegű, általában véve is, és könnyűzenei, rockzenei berkeken belül is, hiszen e névadási forma az elmúlt két-három évben alakult csoportok ismertetőjegye, ők ezzel különülnek el a többiektől.

Minden bizonnyal ez is a szándékuk: a nyelvi paradoxon létrehozása, szokatlan, meghökkentő nevek alkotása, olyan neveké, amelyek nem is azok, de most ők azzá teszik. A szabad alkotás, a nem korlátozott szellem deklarált megnyilvánulása ez, némi avantgarde hatással, jó reklámmal és sajátos eredménnyel: hangalak és jelentés, pontosabban jelentések kapcsolatának önkényes volta kerül egyértelműen előtérbe.

De úgy látszik, a meghökkenés nem tart sokáig, a nyelvi szabadosság nem támaszt kommunikációs zavarokat, legalábbis a tizen- és huszonevűek között nem. E neveket gyorsan elfogadják névnek, kimondásuk, mondatba szerkesztésük, toldalékolásuk nem okoz nehézséget.

Mivel egyértelműen divatról van szó, ez a jelenség értékelését meghatározza. S a divat az együttesnevek világában sokféle volt már az elmúlt huszonöt év során. Kíváncsian várjuk hát, mit hoz e téren a jövő.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

József Attila névvarázselmélete

Irodalmunk nagyjainak egyik tiszteletre méltó testülete azokat az alkotóinkat foglalja magába, akiket a kutatás az *i r o d a l m i n é v a d á s* kapcsán tart számon. Mint József Attila életművének kutatója, az ő személyében új tagot ajánlok eme nemes testületbe. Tudatában vagyok vállalkozásom nehézségeinek, hiszen tagfelvételre elsősorban epikai és drámai művek alkotóinak van esélyük, akik a hőseiknek választott nevek révén felhívhatják magukra a felvételi zsűri figyelmét. Hogyan is tüntethetné ki magát hozzájuk hasonló mértékben egy olyanféle alanyi költő, mint amilyen József Attila volt? Ajánlása tehát nem magától értetődik, indoklásra szorul. Az alábbiakban ez indokaimat szeretném elősorolni.

Elismerem, a nevek számát illetően József Attila nem veheti föl a versenyt akár egy átlagos termékenységű epikussal sem. Az ő esetében a középpontban természetesen – lírikusról lévén szó – a saját tulajdon neve áll. A középpont körül pedig azoknak a személyeknek az elnevezései helyezkednek el, akik valamilyen okból közel álltak hozzá (hozzátartozók, szerelmek, barátok) vagy éppenséggel nagyon is távol voltak tőle (ellenségei). A nevek korlátozott számáért, remélem, elegendő kárpótlást jelent az a tény, hogy használatuk motivációja az általunk vizsgált esetben sokkalta személye-

sebb, a hozzájuk való viszony érzelmileg hangsúlyosabb, értelmileg artikuláltabb, a velük kapcsolatos elgondolások tartalmilag érdekesebbek, nagyobb egzisztenciális súllyal bírnak, mint amit például egy regény hősei és alkotójuk között megfigyelhetünk.

Igaz ugyanakkor, hogy az Attila vagy a Lucie vagy a Flóra tulajdonnevek iránti érdeklődés önmagában szemlélve csupán magánemberi, s mint ilyen, ha mégoly hangsúlyos lenne is, akkor sem lenne több érdekes kurióznál, amely a legjobb esetben is csak itt-ott színezi a költői világot. Csakhogy József Attila esetében ennél sokkalta többről van szó! Arról, hogy költészetbőlcséletének alapproblematikája föl sem vethető onomasztikai érdeklődésének számbavétele nélkül. A költészetről való gondolkodásának egyik alapfogalma: a *névvarázs* terminus. Emiatt érdemel komoly figyelmet a mi szemünkben is az a néhány név, amely nem volt közömbös számára.

Induljunk ki abból az egyetlen példából, amelyet a szélesebb közönség is ismer, s amelyet a szakirodalom oly előszeretettel elemez. A Curriculum vitaenek arról a részletéről van szó, amelyben a költő beszámol egy egyszerre lesújtó és felemelő gyermekkori élményéről: „A harmadikos olvasókönyvben azonban érdekes történeteket találtam Attila királyról és rávettem magam az olvasásra. Nem csupán azért érdekeltek a hun királyról szóló mesék, mert az én nevem is Attila, hanem azért is, mert Öcsödön nevelőszüleim Pistának hívtak. A szomszédokkal való tanácskozás után a fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbenett, úgy éreztem, hogy létezésemet vonták kétségbe.”

Az idézet iránt megnyilvánuló figyelem indokolt, s elemzése sok érdekes tanulsággal szolgált. Kár, hogy a figyelem fénysugara erre az egy pontra szegeződött. Pedig ha a kutatás végigpásztázta volna az életművet, igen sok hasonló példát, névtani elemzésre kínálkozó anyagot talált volna. Sőt, a kisgyermekkoráról szóló emlékezesek és a József Attila-recepció legkorábbi dokumentumai is nyújtottak volna bizonyítékokat arra nézve, hogy a költőt a nevek univerzuma vette körül. Mindenesetre e felismerés nyomán kötelességünk egyetlen alakzatba rendezni a rendelkezésre álló, önmagukban, elszigetelten jelentéktelennek tűnő adatokat.

Amikor a költő így ír: „a rokonok/ úgy hívták: Többé-itt-ne-lássam.”; „No, szóljatok rá!/ Mi tudjuk a nevét.”; „neve, ha van, csak áruvédjegy,/ mint akármely mosóporé.”; „Íme, hát megeltem hazámat,/ a földet, ahol nevemet/ hibátlanul írják fölébem.”; „egy, kit a szó nevének szólít.”; „Ideidézi szellemem/ hevét/ s nevét.” stb., akkor verseiben ugyanaz a névszemlélet nyilvánul meg, amellyel a Curriculum vitaeből vett idézetben találkoztunk: név és viselője közötti szerves, belső, motivált kapcsolat feltételezése.

Levezetésében is számos esetben adta tanújelét a nevek iránti kivételes érzékenységének. Jolán nővérének Párizsból a következő kommentárral küldte meg új kötete előhangjának szánt Bevezető (Lidi nénémnek öccse itt...) c. versét: „A neked küldött vers szerint – melyet bevezetőül szántam új kötetem elé – a te neved lesz az első szöveg szó a könyvben; remélem meg vagy elégedve?”; Vágó Mártának így számolt be a Jolán férje elleni lázadásuk ’onomasztikai következményéről’: „Etus itt van Pesten, utazik Szabadszállásra. Hosszú évek múltán először borultak egymás nyakába ő és Lucie, akit ezentúl már nem hívunk Lúszinek. Ödönt meg, a Doktor Urat, k. gyámmat közös elhatározással kirúgtuk.” Amikor Etelka nővérének fia született, a maga

nevét ajánlotta föl az újszülött számára, az alábbi szavakkal: „A kicsi neve: Makai József Attila legyen, esetleg Makai Attila Áron, – de Kristóf sem rossz.” Orvosbarátja, Kulcsár István így tréfálkozott vele egyik levelében: „Mitya sokat emleget, azt híreszteli, hogy már rég meghaltál és hármas koporsóban nyugszol. Nyilván összetéveszt a hasonlónevű hun királlyal.” Flóranak írott levelei telítve vannak ilyen és ehhez hasonló kitételekkel: „Igazán sírva kell fakadnom, ha eszembe jut, hogy a 'Flóra' csak egy szép név – hiszen így most már csak egy üres név köt az élethez.” stb. S ekkor még nem szoltunk az emlékezések tömegéről, amelyek teljesen egybehanganak mindazzal, amit a kiemelt példákkal szemléltettünk. A névvel kapcsolatos teoretikus megállapításairól alább ejtünk szót. Ennek az anyagnak az elemzése egyértelműen arra enged következtetni, hogy József Attila a kratylista névszemléleti hagyomány örököse volt.

Ahhoz azonban, hogy ez a névszemlélet teoretikus megfogalmazást kaphasson, hogy a név egy költészetbölcselet alapfogalmaként szerepelhessen, a költő gondolkodása két feltételnek kellett, hogy eleget tegyen. Egyrészt a huszadik századi civilizált egyén névszemlélete és a történelem hajnalán élt, nyelvteremtő, névadó ember nyelvi magatartása között közvetlen érintkezést kellett teremtenie. A kezdetet és a véget, a nyelv születését és jelenlegi állapotát – vélekedett József Attila – természetesen óriási szakadék választja el. De a felnőttben jelenlévő gyermeki én, a neurózis, azaz egy abnormis mentális állapot, a népkulturális tevékenysége, végül mint speciális tevékenységi forma, a költészet (l. Hamann: „Költészet az emberiség anyanyelve”) képes közvetíteni a két szélső pont között. Képes áthidalni a kultúra története által teremtett szakadékat.

Másrészt a tulajdonnév, amennyiben teoretikus övezetbe kerül, nem pusztán önmagát képviseli. Még csak nem is a nevetek általában, hanem a szókincs egészét. Nagyon érdekesen fogalmazta meg József Attila a személynévnek ezt a prototípusszerepét egyik verssorában: „egy, kit a szó nevéen szólít,” s a hozzá fűzött önkomentárban: „kinek minden dolog úgyszólván saját ügye. Úgy kell felfigyelnie a szavakra, mintha a saját nevét hallaná. Amikor Párizsból hazakerültem, éreztem ezt így. Az utcán, amikor magyar szót hallottam, lépten-nyomon megfordultam, mintha minden szó ez lett volna: Attila, Attila.” Ennek és egyéb ezzel rokon példákknak az elemzése azt mutatja, hogy a költő nyelvfelfogása szóközpontú volt. Érdeklődése a szókészletre irányult. Amikor költészetbölcseletének alapmeghatározásaként leszögezte: „A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs”, akkor ezt úgy kell értenünk: „A költészet a szavak mágiája”; „A költészet a nyelv mágikus használata.” Mindazonáltal az a tény, hogy az alaptétel állítmánya éppen a „névvarázs” szó, nem mellékes, hanem azt jelenti: költészetbölcseletét a költő a névmágia jelenségére alapozta.

A névvarázs voltaképpen a varázserő nyelvi megnyilvánulása. József Attilának névvarázselmélete kialakítása érdekében ezért mindenekelőtt a varázserő fogalmát, a mágikus világmagyarázat kérdéseit kellett a maga szempontjából tisztáznia. Ezen a téren az etnológia történetének Tylor kezdeményezte irányához, az animizmus elméletéhez kapcsolódott. E teória szerint az emberiség vallásos tudatának legalacsonyabb fejlődési fokát az jellemezte, hogy az ember mindennek (állatoknak, növényeknek, élettelen tárgyakkal) az emberéhez hasonló lelket tulajdonított. A századforduló néprajztudománya továbbfejlesztette Tylor elméletét, amennyiben a lélekfogalomnál is

kezdetlegesebb képzetre bukkant: a lényekben, tárgyokban fellelhető, természetfölötti, de nem anyagtalan varázserőre. Ezt a képzetet, amelyet az ember vallási-szellemi fejlődésének kezdőpontjára helyeztek, a varázserő melanéziai jelölését kölcsönvéve *maná*-nak nevezték. József Attila varázserő-fogalma ezzel, a preanimisztikus elmélettel tart rokonságot, mint alábbi mondatai is tanúsítják: (A költő) „fölidézi a tárgyak lelkét, vagy az együgyü népekről szóló tudomány polynéziai műszavával élven *tondi*-ját s ez sikerül is annak, akinek *mana*-ja, vagyis varázsereje van.” Az idézet arra is rávilágít, hogy a varázserő fogalmára a költőnek a művészet meghatározása céljából volt szüksége. A művészi tevékenységet mágikus eredetűnek és mágikus lényegűnek fogta föl. A filológiai kutatás egyértelműen kimutatja, hogy e preanimisztikus elméletet Hevesy Iván Primitív művészet c. könyve közvetítette hozzá, s ez a munka mutatott példát a varázserő fogalmának esztétikai szempontú alkalmazására is.

Csak hogy a varázserő fogalma a nyelvi művészet, a költészet magyarázatához túlzottan tágas. József Attila tudta: adekvát fogalomhasználat akkor érhető el, ha figyelmét a nyelvben jelenlévő varázserőre: a névmágia jelenségére összpontosítja. A varázserő-fogalom nyelvi konkretizálása során nagy mértékben támaszkodott az egykorú magyar nyelvtudomány jeles képviselőinek eredményeire. Elsősorban Zlinszky Aladár Névvvarázs és Solymossy Sándor A névmágia c. tanulmányaiból merített, amelyek a Magyar Nyelv 1927-es évfolyamában láttak napvilágot. „Költészbölcséleti formátanát”, ahogy ő esztétikai fejtegetéseit nevezi, ezért nem túlzás *névvvarázselmélet*-nek nevezni. Elméletét a húszas években alakította ki, de – a rendelkezésünkre álló gyér adatok megengedik ezt a feltevést – egész további pályafutása során ragaszkodott hozzá. Annak, hogy a költői nyelvhasználatot teoretikus szinten a tulajdonnév felől közelítette meg, természetesen alkotói gyakorlatára nézve is fontos következményei voltak. Ezeket a következményeket feltárni, névszemléletét elemezni csak akkor tudjuk megfelelőképpen, ha a költő felvételt nyer az alkotók ama nemes gyülekezetébe, akiket az irodalmi névadás kapcsán a tudomány számontart.

TVERDOTA GYÖRGY